

Про Україну
з гонором
і гумором

ПИЛИП ОРЛИК

СЕРІЯ:
ВЕЛИКІ
УКРАЇНЦІ

Годі
скиглити!
Шануймося!

ТАРАС ЧУХЛІБ

ПИЛИП ОРЛИК

Київ 2008

Серія: “Великі українці”

Чухліб Тарас. Пилип Орлик. - Київ, 2008 - 64 с.

У книзі в науково-популярному форматі розповідається про одного з найвидатніших українських гетьманів, палких поборників незалежної України, одного з авторів першої української Конституції 5 квітня 1710 р. Пилипа Орлика. Простежено його походження, життєвий шлях, політичні погляди, діяльність на посаді гетьмана. Висвітлюються його особисті чесноти, поетичний талант, подвижницька, подиву гідна діяльність в еміграції, спрямована на визволення України з-під московського ярма.

Для всіх, хто цікавиться минулим України.

Автори проекту “Про Україну з гонором і гумором”

доктор історичних наук, професор *Віктор Брехуненко*,

доктор історичних наук, професор *Анатолій Бойко*

Затверджено до друку рішенням Вченої ради

Інституту української археографії та джерелознавства

НАН України як науково-популярне видання

Усі права застережено. Передрук будь-якої частини цього видання у будь-якій формі та будь-яким способом, зокрема й електронним, без письмової згоди авторів проекту заборонено

© Віктор Брехуненко, Анатолій Бойко,
назва й концепція проекту,

назва серії, дизайн оправи, текст

© Тарас Чухліб, текст

Переднє слово

*Він був живим утіленням того,
як можна пронести крізь усе своє життя
один раз з'ясовані ідеали*

Григор Орлик

Крок за кроком відроджується історична пам'ять про визначного державного і культурного діяча козацької доби, довголітнього гетьмана України в еміграції, гідного спадкоємця Богдана Хмельницького та Івана Мазепи - Пилипа Орлика. Про життя та діяльність останнього можна було б створити не один захопливий пригодницький кінофільм або ж популярний телевізійний серіал.

Літературні читання й філософські диспути, військові походи, криваві сутички один на один з ворогом, перемоги й поразки, втомливі переїзди й конспіративні зустрічі, шифровані листи й перехоплені записки, офіційні прийоми монархами Європи та Азії й перебування у злиденному стані, довголітня вірність коханій дружині й передчасна смерть улюблених дітей - ось невеликий перелік героїчних, детективних і трагічних сюжетів, які протягом усього життя супроводжували цю непересічну постать.

Окремою сторінкою життєпису Пилипа Орлика є написана в далекому 1710 р., задовго до світових конституцій нового часу, першого вітчизняного політико-правового акту конституційного характеру - "Пактів і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького". Цей документ мав стати основним законом незалежної ранньомодерної Української держави.

Головним дороговказом для гетьмана П. Орлика в еміграції була ідея утворення "незалежної Української Речі Поспо-

литої”, кордони якої мали б охоплювати Лівобережну, Правобережну та Слобідську Україну, а також землі Війська Донського. Але для цього гетьману потрібно було звільнити Україну з-під ярма, накинутаго Московією-Росією. Втілити в життя цю мрію свого життя, від якої він ніколи не відступався, П. Орлик прагнув за допомогою Шведського королівства та використовуючи військову допомогу Османської імперії й Кримського ханства.

Особливо слід наголосити на тому, що один з найвідданіших патріотів України свого часу П. Орлик не був за походженням етнічним українцем. Його дід мав чеське коріння, батько вважав себе “політичним поляком”, а мати походила з литовсько-білоруської родини. Та й сам майбутній український гетьман народився й певний час проживав на білоруських землях Великого князівства Литовського. Тим величнішими є його віддане служіння Україні, так влучно охарактеризоване сином П. Орлика Григором, теж, як і батько, Великим Українцем.

Так сталося, що Пилип Орлик не лише народився, а й помер далеко від України. Протягом десятиліть він жив у матеріальній скруті, позбавлений оточення своєї родини. Однак в умовах довголітньої еміграції, яка тривала протягом 1714-1742 рр., гетьман залишився нескореним у своєму палкому бажанні утвердити самостійну Українську державу.

Білоруська батьківщина

Пилип Орлик народився 11 (22) жовтня 1672 р. на білоруській землі в селі Касута Ошмянського повіту Віленського воєводства Великого князівства Литовського в шляхетській чесько-білорусько-литовській родині. Нині це село належить до Вілейського району Мінської області. Свою назву воно отримало від річки Касутки, яка впадає у р. Вілію, від якої, в свою чергу, походить назва сусіднього міста Вілейка (нині районний центр).

Під кінець XV ст. поселення Касута було маєтком-замком княгині Ядвіги Гольшанської, а з 1518 р. - віленського каштеляна Станіслава Кезгайла та його синів. Вже тоді тут нараховувалося 206 селянських дворів. Протягом XVI - початку XVII ст. Касута належала відомому литовському магнатському роду Сапег.

У 1638 р. черговий власник касутського маєтку С. Свяцький збудував тут православну церкву Воскресіння Христового, а невдовзі навколо неї виник і православний монастир. Майже одночасно в Касуті було закладено уніатський (василіанський) монастир, до лона якого невдовзі перейшло й місцеве православне братство разом зі своїми храмами. Під час української козацької революції середини XVII ст., відлуння якої докотилися й до Касути, місцевий замок зруйнували селяни з навколишніх сіл, але за деякий час він був відновлений. Його господарями протягом XVIII-XIX ст. поперемінно ставали поміщицькі роди Лубенських, П'яншенських, Кри-

Церква святих Петра і Павла в с. Касута

воблоцьких, Пузин, Ромерів, Сулістровських, Тукал та Вітгенштейнів.

Ще наприкінці XVIII ст. на малій батьківщині майбутнього гетьмана височів старовинний дерев'яний храм Успіння Пресвятої Богородиці, де за православним обрядом десь наприкінці 1672 р. - на початку 1673 року хрестили Пилипа Орлика. Зараз на цьому місці височіє храм св. Петра і Павла, який було збудовано вже в середині XIX ст. Окрім того, в Касуті збереглися залишки фундаменту старовинного замку.

Сучасна Касута підпорядкована Рабунській сільраді Вілейського району Мінської області. Сьогодні білоруська батьківщина П. Орлика є радше таким собі хутірцем, ніж справжнім селом. Тут проживає близько десяти селян у декількох хатах. За останні роки в селі збудовано кількадесят дачних будиночків. Неподалік від нього розташоване вели-

чезне Вілейське водосховище. Збудоване у сумнозвісні радянські часи воно затопило більшу частину історичної Касути.

Як опинилися представники відомої у Європі родини баронів Орликів у білоруській Касуті? Швидше всього, це трапилося після того як територією Чехії (саме там проживала одна з гілок Орликів) прокотилися криваві події Тридцятилітньої війни 1618-1648 рр.,

які забрали життя близько 80 % місцевого населення різних станів. Очевидно тоді один з прашурів Пилипа Орлика, вимушено покинув Чехію (а точніше Моравію, де “гніздилися” Орлики) й перебрався до Великого князівства Литовського. Можливо, що Орликів до Литви запросив вітебський воєвода М. Сапега.

Відомо, що в 1673 р. батькові майбутнього гетьмана, Степану Орлику, виповнився 51 рік. На жаль, саме в цьому році Степан загинув під час битви з турками поблизу Хотинської фортеці, перебуваючи у складі польсько-литовської армії. Отже, Пилип свого батька майже не знав, адже в 1673 р. хлопчикові не виповнилося й року.

Степан Орлик передав своєму синові шляхетський герб “Новина”. Малого Пилипа виховувала мати - Ірина Малаховська. Вона походила з православного литовсько-білоруського шляхетського роду гербу “Гримала”.

Герб Орликів

З поетів у політики

Початкову освіту Пилип найімовірніше отримав у школі білоруської Касути при місцевому монастирі св. Василіан. Є також припущення, що згодом він навчався в єзуїтській академії міста Вільно (Вільнюса). З огляду на майнові проблеми; на початку 90-х років XVII ст. Ірина Малаховська продала свої маєтності в Білорусі й перебралася з сином до Києва. Тут П. Орлик записався до філософського класу Києво-Могилянської академії, яку закінчив у 1694 р. У стінах цього відомого на всю Східну Європу навчального закладу майбутній гетьман виявив особливий хист до іноземних мов, богословських наук, історії, логіки, риторики а особливо - до поезики. Саме тоді він навчився досить гарно віршувати, що невдовзі стало йому в пригоді.

Вже у 1695 р. молодий Пилип, який був писарем у канцелярії київського православного митрополита, опублікував свій латиномовний панегірик *“Алцід Російський тріумфальним лавром укоронований”* на честь військових перемог гетьмана Івана Мазепи. Ці славні перемоги гетьман здобув над турками під час війни європейської Священної Ліги (до якої входила й Московія, а отже залежна від неї на той час Лівобережна Гетьманщина) з Османською імперією.

Успішні походи козацького війська до Нижнього Подніпров'я та Північного Причорномор'я, захоплення таких турецьких фортець як Кази-Кермен, Мустріт-Кермен, Шах-Кермен, Муберек-Кермен надихнули П. Орлика, оспівати

Гетьман Іван Мазепа

військові звитяги українців у віршованій формі. Молодий поет, вдаючись до алегорій античних часів, возвеличив непересічний внесок І. Мазепа у переможну війну Московської держави з турками й назвав його “російським Алцідом”, тобто руським / українським Гераклом. Зокрема поет писав:

**...Там богатирський слід твій вчують ладний,
На колос впишуть: “Кров пролив поганів
Гетьман Мазепа, збивши бусурманів”**

Крім того, в цьому панегірикові йшлося про щедрі пожертви І. Мазепа Українській Православній Церкві. Зокрема, П. Орлик вказував на те, що український правитель власним коштом обвів кам'яною стіною Києво-Печерську лавру й позолотив куполи її церков, а також відбудував монастир

Iddie w rđiście A w t e m y c i e m n e N e r o n a D y n i a n y,
 M i n a r o b o t a, A r c a z l o z a, Z E R i e t u d i A n y,
 H e r o s t a t z b r o d k i e n, E r e b u z o d k i e n, T a d i l w o g a l e n a p u l i,
 M a w z o l w o l u d z i e, A r c h i m e d w e c u d z i e, N i l e b e n i e w i l l,
 W y m e n t s t r u k t u r y, O l i b z A r k u n y, Y e d S t e d o b o i s K,
 I. s i n e o s a d y, C o r a b i t w G a b y, H e r k u l e s z I t h a b i,

Cel tu wam ślańcie,

Aprzytym gańcie

Rosyjskim Kolosie

S w e P r a x i t e l e, K t o r y c h w p o p i e k e I a w n i E p r z Y M o l o s s i e
 P e r z y n a z i u c, R a d a m a n t t r u i e Z E w x e s o w d e k r e t e m,
 S a d z i a k c h e c z M o m i e, W M a z e p o w d o m i e, I E s t t e n c a b i n e t

Trwałym Krzyż Sławie,

Nie w sformy wrzawie

Encelladow krusz Y,

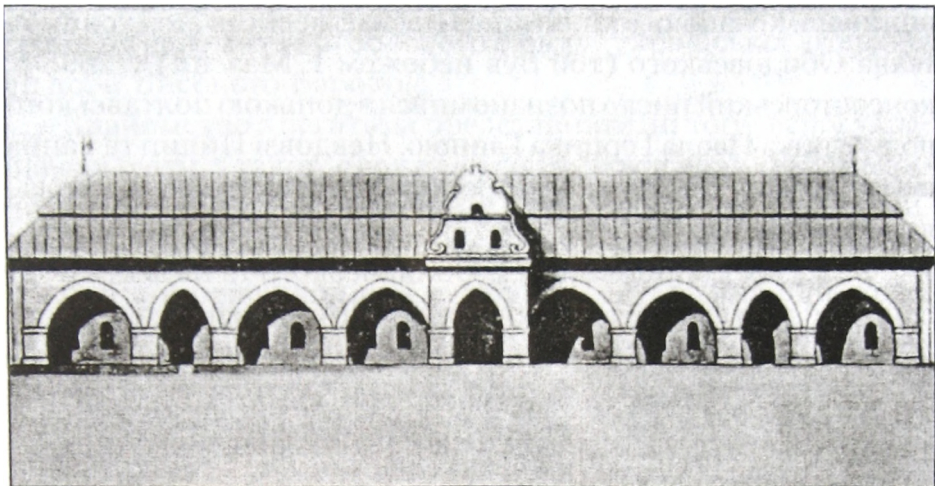
Mars za P a i z e m

Owymie K r z y z e m

* S i m O d e
 A l a r y t a

* S i C i a n o w d u s z y.

Z i a i y l t u L a w r y A l c i d e s, M a w r y P O l o i y w s z y w t r u p i e
 R o s y j s k i e K l a w y, O t o M a r s k r w a w y, Z a w i e s i l w t y m s l u p i e
 S m a r c i a w y b l a d l a K l o c o r z a d z i a d l a I d i p r o c z a b r e w C H o w a
 M A Z E P O W c h w a l y n i e t r y i a s t a l y. K t o r a z a u l c e z r w a

Мазепинський будинок Києво-Могилянської академії.
Гравюра XVIII ст.

св. Миколи Пустельного та “уфундував” церкву на території Києво-Могилянської академії.

Однак концепція твору заходила значно далі, ніж просто заслужене возвеличення українського гетьмана. П. Орлик розглядав цей свій панегірик як одну зі складових конструйованої ним ідеологеми, яка мала стати наріжним каменем світогляду української еліти й підвести під будову Козацької держави надійний ідеологічний фундамент. Якщо говорити сучасною мовою: він “виписував” національну ідею. Одним з її постулатів було звернення П. Орлика до античної римської спадщини з метою переконати інтелектуальну еліту в тому, що українські правителі є християнськими праведниками й діють згідно з Божим промислом, а тому є рівними провідним великокнязівським династам Європи. Інші елементи ідеологеми автор розвине у своїх подальших творах, про які буде сказано далі.

Поетичний дебют П. Орлика був гідно оцінений сучасниками й увів автора до кола тогочасної української еліти. П. Орлика почали запрошувати до себе на різні урочистості

впливові козацькі старшини. Під час весілля полковника Івана Обидовського (той був небожем І. Мазепи) у 1698 р. консистерський писар познайомився з донькою полтавського полковника Павла Герцика Ганною. Невдовзі Пилип та Ганна побралися, а в 1699 р. у них народилася перша дитина, донька, яку нарекли Анастасією.

У зв'язку з одруженням І. Обидовського та на честь його бойових звитяг під час Азовських і Дніпровських походів українського війська П. Орлик уклав ще один поетичний твір під назвою "*Гіпомен Сарматський*" ("Сарматський лев"), в якому романтизував перемоги цього полководця над турецько-татарським військом:

**...Ти, Обидовський, в юних літах, знати,
Вже таку ціну береш ти, що Марс у свої карети
Сидить завчасу, вабить до булату.
Тобі милий шлях пилявий, йдеш із Гектором до слави.**

У *Гіпомені Сарматському*" П. Орлик розвинув далі свою версію української ідеї. Він проголосив тезу "*Київ - це Рим новий*". Йшлося не лише про Київ як православну столицю, але й про те, що він утілює в собі славу, велич і значення Риму, а відтак покликаний стати новим політичним центром Сходу Європи. На думку П. Орлика, Гетьманщина мала повне право успадкувати не лише культурні, але й політичні традиції античного Риму.

Відомо, що до літературного доробку П. Орлика належали й інші поезії, зокрема, твір під назвою "*Церква тріумфальної мудрості Божої*" на честь київського митрополита Варлама Ясинського. На жаль, цей панегірик, який видали окремою книжкою, поки що не віднайдено. Окрім того, серед поезій П. Орлика були також вірші на пошану миргородського полковника Данила Апостола та шведського короля Карла XII Густава.

Поетичні твори вихованця Києво-Могилянської академії по праву належать до “золотого фонду” української літератури доби Високого Бароко.

Знайомство з багатьма представниками тогочасної української еліти, а також одруження з Ганною Герцик забезпечили самому по собі талановитому П. Орлику стрімке просування щаблями службової кар’єри. З консисторії Київській митрополії він перейшов на службу до Генеральної військової канцелярії. Тут він спочатку обійняв посаду рядового канцеляриста, а невдовзі став старшим канцеляристом, а потім і генеральним писарем, другою після гетьмана посадовою особою Української Козацької держави.

Захоплення П. Орлика європейською літературою (відомо, що в батуринському будинку Орликів була велика бібліотека) зблизило його з І. Мазепою, який теж був непересічним інтелектуалом і своїми талантами й обізнаністю неабияк дивував іноземців. А вже в 1702 році гетьман стає хрещеним батьком другої дитини Пилипа і Ганни Орликів - Григорія.

Природній поетичний талант, знання п’яти іноземних мов, глибока ерудиція, освіта високого європейського кшталту дозволили П. Орлику за короткий проміжок часу стати “правою рукою” гетьмана І. Мазепи.

“Права рука” Івана Мазепи

На посадах військового канцеляриста а потім і реєнта (старший над канцеляристами) у Генеральній канцелярії Гетьманщини П. Орлик був з 1698 по 1707 рр. Посада військового канцеляриста не тільки добре оплачувалася, але й стояла досить високо в тогочасній козацькій ієрархії. Канцеляристи опрацьовували тексти гетьманських універсалів та листів, провадили діловодство, сліdkували за архівом, вели записи, обрахунки тощо. З цих “бюрократів” також формували допоміжний персонал посольств до іноземних правителів. Зрозуміло, що канцеляристи мали вільно володіти декількома мовами, знати дипломатичний етикет і звичаї багатьох країн світу. Пилип Орлик винятком не був.

У сучасних довідкових та популярних виданнях зустрічається твердження, що П. Орлик став генеральним писарем у 1702 чи 1706 рр. Хоча насправді документи засвідчують про те, що ще в 1707 р. він служив у Генеральній військовій канцелярії на посаді реєнта, а писарський уряд обійняв лише на початку 1708 р., коли йому виповнилося 36 років.

Повноваження та впливовість генерального писаря впливали з функцій Генеральної військової канцелярії у структурі Козацької держави. По суті, вона була таким собі Кабінетом Міністрів, до повноважень якого належали цивільні та військові справи загальноукраїнського значення, а також зовнішня політика держави. Центральне місце у Канцелярії відводилося генеральному писарю, якого за кордоном досить

Пилип Орлик

часто називали Канцлером або ж Секретарем. На нього покладалися обов'язки не лише голови канцелярії та довіреної особи гетьмана, але й “міністра закордонних справ”.

Про те, що П. Орлик з часом став “правою рукою” І. Мазепи свідчить той факт, що він був посвячений у найпотаємніші справи гетьмана. Зокрема, саме П. Орлик у 1706-1707 рр.

шифрував надзвичайно секретні листи до княгині Анни Дольської, яка виконувала роль посередника між І. Мазепою та польським королем Станіславом Лещинським. Як свідчив полтавський полковник Іван Іскра, *“більше усіх знає всі таємниці змови Мазепи писар Орлик, тому що через його руки проходить вся гетьманська переписка”*.

Згідно зі своїми обов'язками, П. Орлик брав участь у всіх козацьких радах, де не тільки занотовував хід подій, але й активно підтримував політику гетьмана. Адже серед старшини, як правило, не існувало однастайності щодо ухвалення тих чи інших рішень. Розуміючи, що генеральний писар є його однодумцем, гетьман І. Мазепа запропонував йому скласти взаємну присягу особистої вірності. Пізніше, описуючи події 1707 р., П. Орлик зазначав, що І. Мазепа *“поцілував хреста із животворящим деревом, що лежав перед ним. А до мене повернувшись, сказав такі слова: “Покладаюся я на тебе кріпко і сподіваюся, що ані совість твоя, ані цнота, ані поштивість, ані вроджена кров шляхетська, не допустить тобі, аби мене, пана й благодійника свого, зрадив...”* І. П. Орлик ніколи не зрадив ані своєму наставнику, ані високим ідеалам, які той сповідував.

Саме П. Орлику восени 1708 р. І. Мазепа доручив скласти інструкцію латинською мовою для свого посланця до шведського короля Карла XII Густава. Під час повстання проти Москви, яке розпочалося в Україні наприкінці жовтня того ж року, генеральний писар П. Орлик продовжував виконувати свої посадові обов'язки, а також був найпершим помічником, дорадником та виконавцем усіх розпоряджень гетьмана.

Очевидно, що рукою П. Орлика було написано українську версію договору зі Шведським королівством, укладеного в селищі Гірки під Новгород-Сіверським 29 жовтня 1708 р. У цій угоді, зазначалося, зокрема, що *“Іван Мазепа законний*

Маршрут шведського війська Гетьманщиною

князь України, жодним способом не може бути нарушений у володінні цим князівством..., стани України заховують всі вольності згідно зі своїми правами та стародавніми законами”.

Тобто угода мала гарантувати Українській козацькій державі незалежність, а також захист з боку Швеції від зовнішніх ворогів.

Після Полтавської катастрофи 1709 р. П. Орлик разом з І. Мазепою та Карлом XII Густавом відступив до Бендерської фортеці, яка належала Османській імперії. Трагедія поразки під Полтавою та втеча до *“диких околиць”* залишила в душі козацького провідника глибокий слід. Про це він неодноразово згадував у своїх листах та щоденнику. Але вона не зламала його, не викорінила почуття щирого патріота своєї землі. П. Орлик неодноразово засвідчував свою відданість гетьману навіть тоді, коли І. Мазепа перебуваючи вже на смертному одрі віддалив його від себе, сподіваючись передати гетьманську булаву своєму небожеві Андрію Войнаровському. Однак той не був у захваті від такої перспективи, а старшина та козаки забажала бачити своїм гетьманом П. Орлика.

Гетьман і незалежник до скону життя

Після смерті Івана Мазепи на козацькій раді поблизу турецької фортеці Бендери 5 квітня 1710 р. генерального писаря Пилипа Орлика обрали гетьманом Війська Запорозького “обох сторін Дніпра”. На честь новообраного гетьмана шведський король Карл XII Густав влаштував у своєму таборі урочистий прийом, на якому П. Орлик виголосив барвисту, сповнену гідності промову латинською мовою у стилі античних ораторів. У ній були й такі слова: *“Чи мені...рівнятися з Іваном Мазепою, якому за славою та популярністю не було рівної людини у нашій Вітчизні. Чи мені, який не має ніяких заслуг, винести на раменах, подібно Атланту, що виносив падаюче небо у тягар правління Україною?.. Чи мені, подібно Тезею, блукаючи по кручених шляхах, винести із лабіринту страшеного рабства гарну Аріадну - нашу Отчизну, яку стереже московський дракон, і повернути її колишню волю?”*

Заповітна мрія гетьмана полягала в побудові незалежної Української держави в межах етнічних українських земель. Це добре помітно з його численних висловлювань, а особливо з дипломатичних зусиль і тих міжнародних договорів, які він підписував зі шведським королем та кримським ханом.

Так, 23 січня 1711 р. між П. Орликом та Кримським ханством була укладена мирна угода в якій визнавалося, що *"хай вона [Україна] - буде вільним народом"*. У 1712 р. на переговорах з Туреччиною посланці від гетьмана обстоювали ідею незалежності Козацької держави й переходу під булаву

Булава Пилипа Орлика

ротьби за визволення України з-під влади Російської держави. Зокрема, в ньому проголошувалося: *“Ми не можемо дивитися холоднокровно на нещастя, яким віддана наша нація, на порушення її прав у так багатьох випадках. Ми, одначе, не будемо діяти з почуттям помсти, але ми керуємося виключно мотивом справедливості та згідно з правом, яке дозволяє кожному захищати свою власну справу й свою власну мету”*.

Французький посол Дезайер, який спілкувався з П. Орликом, залишив про нього такі свідчення: *“Новий запорозький гетьман Орлик з розумом і освітою. Він гарно тримається й зовсім молодий. Гетьман казав мені, що певний у визволенні України з-під Московії. Він прохав протекції для своєї нації Його Християнської Величності, кажучи, що в інтересах Франції, щоб Порта почала війну з Московитами”*.

Вірним ідеї незалежності України П. Орлик залишився до свого скону. Перебуваючи у вимушеній еміграції, він ніколи не припиняв спроб зацікавити європейських правителів ідеєю незалежності України, намагався використати будь-яку сприятливу нагоду для створення антиросійської коаліції з метою визволити свою землю з московської неволі. У 1741 ро-

П. Орлика Лівобережної та Правобережної України. Перу П. Орлика належить знаменитий Маніфест до європейських націй, який було оприлюднено навесні 1712 р. У цьому документі (який, до речі, до болю нагадує Маніфест до європейських монархів 1658 року гетьмана Івана Виговського!) пояснювалися основні мотиви бо-

ці в одному зі своїх останніх листів до сина Григора володар гетьманської булави в еміграції П. Орлик писав: *"Ніколи не перестану шукати всіх легальних засобів, щоб заявити мої права й права моєї нації на Україну"*. Цим він не тільки засвідчував свій високий патріотизм та непереможну політичну волю, але й заповідав наступним поколінням українців бути незламними в боротьбі за свободу України.

Автор першої української Конституції 1710 року

Відразу ж після виборів Пилипа Орлика гетьманом між ним та козацькою старшиною 5 квітня 1710 р. було укладено угоду під назвою “Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького”. Серед істориків вона дістала такі назви як “Конституція Пилипа Орлика”, “Бендерська конституція”, “Козацька конституція”, або ж “Конституція України 1710 року”. Звичайно, з одного боку цей акт можна оцінювати лише як договір між гетьманом та старшиною, на зразок тих угод, які, наприклад, уклалися між королем та шляхтою в Речі Посполитій. Однак з іншого боку, то був перший “писаний” політико-правовий акт, який утверджував основні нормативні положення за якими мало існувати українське суспільство в межах тогочасної Української держави. Він завершувався присягою П. Орлика на вірне служіння Шведській короні, яка мала охороняти його права як правителя Української Козацької держави.

Важливий у розвитку не лише вітчизняної, але й світової політичної думки документ складався зі вступу-преамбули, 16-ти статей та, власне, присяги новообраного гетьмана на вірність козацькій Україні та шведському королю. Крім П. Орлика, в опрацюванні цього документу брали участь кошовий отаман Запорозької Січі Кость Гордієнко, а також козацькі старшини, соратники І. Мазепи: Федір Миревич, Дмитро Горленко, Іван Ломиковський, Андрій Войнаровський та Іван Максимович.

ДОГОВОР И ПОСТАНОВЛЕНІЄ

ПРАВ И ВОЛЬНОСТЕЙ ВОЙСКА ЗАПОРОЖСКОГО И ВСЕГО НАРОДУ ВОЛЬНОГО МАЛОРОССИЙСКОГО

между Ясновельможным паном Иваном Франком,
непокоряемому Гетманом воевска Запорожскаго и между
Генеральной Старшиной, Полковниками, а также поманутом
конском Запорожским, на общей радѣ, совокупившихся по
давнымъ обывкнокеніямъ и по правыаамъ воевскаго,
единогласною всею обрадою и хвалою утверждениые,
вольными голосами узаконениые и формальною присягою
привоченнымъ Гетманомъ,
его Вельможностью подтверждениые
року от Рождества Христова 1710,
апрѣля 5 дня, в Бендерѣ

Титул першої української конституції 1710 р.

У преамбулі першої української Конституції було концептуально проаналізовано українсько-московські відносини, починаючи від 1654 р. й закінчуючи 1708 роком. Вказувалося, що *“після смерті того, славної, пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького, коли та Московська держава численними винайденими способами намагалася надвередити і до решти зруйнувати військові права та вольності, які сама ж потвердила, і на народ вільний козацький, якого вона ніколи не завойовувала, накласти невільниче ярмо, тоді, скільки Запорозьке військо в тому терпіло, стільки вимушене було кров'ю та відвагою боронити цілість своїх прав та вольностей і до такої оборони сам Бог-помститель нахиляв”*.

Далі перелічувалися чинники, які стали тією останньою краплею, що призвела до переходу Гетьманщини на чолі з І. Мазепою, а потім і його наступником П. Орликом під протекторат Карла XII Густава: *“наслідок, коли вже оце тепер, за гетьмана, славної пам'яті небіжчика, ясновельможного Іоанна Мазепи, згадана Московська держава, бажаючи довести свій лихий намір до завершення і віддаючи злом за добро, замість удячності й уваги за такі численні вірні служби і за гоніння на них до останнього знищення, кошти і утрати, за незчисленні відваги і воєнну криваву працю хотіло неодмінно перетворити козаків у регулярне військо, міста забрати в свою область, права і вольності поламати, Запорозьке Низове військо викоренити і ймення його навіки згладити, чого явні були і під сей час знаки, докази й початки”*.

Конституція проголошувала відокремлення козацької України від Московії-Росії, оскільки царі грубо порушили взяті в часи Б. Хмельницького зобов'язання, оберігати незалежність Козацької держави, права й вольності козаків, шляхти, міщан, духівництва. При цьому згідно з тогочасними політико-правовими уявленнями, якась визнана усіма «законна» держава мала стати гарантом державного існування

України. 10 травня 1710 р. Карл XII Густав надав П. Орлику такий гарантійний документ, яким не тільки підтверджував права й повноваження гетьмана та козацтва, але й гарантував незалежність України та непорушність її кордонів.

З огляду на те, що українське козацтво протягом попередніх століть виступало ревним захисником православної віри, вже у 1 -й статті Конституції йшлося про захист українського православ'я шляхом виходу Української Православної Церкви з Московського патріархату й повернення під крило свого споконвічного опікуна - Константинопольського патріарха.

У 2-й статті говорилося про кордони та територіальну цілісність Козацької держави, яка б об'єднувала як Правобережну, так і Лівобережну Україну: *“Вітчизна наша, щоб у своїх кордонах, стверджених пактами від Речі Посполитої Польської і від Московської держави, передусім у тому, які відійшли по ріку Случ за гетьманства, славної пам'яті, Богдана Хмельницького, були відступлені, вічно віддані й пактами у кріплені від Речі Посполитої польської в гетьманську область, не були насильно змінені й порушені”*. Тут також зауважувалося про те, щоб український гетьман за підтримки шведського короля добивався в московського царя повернення полонених козаків.

Про налагодження добросусідських стосунків з Кримським ханством йшлося у 3-й статті. Окремий, 4-й, пункт присвячувався політико-правовому статусу Запорозької Січі, більшість козаків якої під час антимосковського повстання 1708-1709 рр. перейшли на бік І. Мазепи й тепер підтримували П. Орлика. Згідно з 5-м пунктом старовинний козацький монастир у Трахтемирові, містечка Переволочна і Келеберда на Полтавщині разом з Переволочанською переправою через Дніпро мали перейти під юрисдикцію Січі.

Та найбільшим досягненням першої української Конституції стала виписана у 6-й статті законодавча норма колек-

**Полтавський Хрестовоздвиженський монастир,
фундований Іваном Мазепою**

тивного ухвалення рішень через голосування на представницькому органі влади - “публічних” Радах, які мали збиратися тричі на рік (на Різдво Христове, на Воскресіння Христове та на Покрову Пресвятої Богородиці). Рада також вибирала гетьмана, генеральну старшину та полковників, могла за згодою Гетьмана позбавити влади будь-якого посадовця.

Отже, українська Конституція 1710 року проголосила станову виборну монархію парламентського типу на зразок Речі Посполитої. Виборна Рада поруч з виборним Гетьманом була водночас і законодавчим, і контрольним, і розпорядчим органом. У такий спосіб встановлювалася колегіальна й демократична форма правління Україною.

“Коли б хто з генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства та інших військових урядників над тією ж чернею чи то б гонор гетьманський зважився б образити, чи в якомусь іншому ділі провинитися, то таких переступників сам ясновельможний гетьман не має карати своєю приватною помстою та владою, а повинен таку справу, чи кримінальну, чи некримінальну здати на військовий генеральний суд і який у нього випадє нелицемірний і нелицеглядний декрет, такий кожен перекупник має й понести” - зазначалося у 7-й статті Конституції.

А в наступній, 8-й статті, йшлося про права генеральних старшин, які перебували при гетьмані. 9-а стаття встановлювала повноваження тогочасного міністра фінансів - генерального підскарб'я, *“який мав би в своєму догляді військовий скарб, завідував млинами і всіляким військовим, і приходами і повертав їх на публічну військову потребу з відомом гетьманським, а не на свою приватну”*. Тут також були розписані гетьманські повноваження у фінансово-економічній сфері: *“а сам ясновельможний гетьман до військового скарбу й приходів, які до нього належать, немає належати і на свій персональний пожиток вживати, а задовольнятися своїми оброками та приходами, які кладуться на булаву та його гетьманську особу”*.

Як поборювати свавілля козацьких можновладців і корупцію зазначалося у 10-й статті: *“...постановляється, щоб ясновельможний гетьман не заводився жодними, хоч і найбільшими додатками та респектами, нікому за корупції полковничих урядів та інших військових і посполитих начальств не давав і насильно*

на них нікого не встановлював, але завжди як військові, так і посполиті урядники мають бути вибрані вільними голосами, особливо ж полковники, а після вибрання потверджені гетьманською владою, однак елекції таких урядників мають відправлятися не без гетьманської волі. Те ж таки право мають і полковники й зберігати й не постановляти без вільного вибору цілої сотні сотників та інших урядників через корупції та будь-які інші респекти, не повинні також через своє приватне урядження їх від урядів відставляти”.

Не забули в Конституції 1710 р. й про козацьких вдів і сиріт, яких, зважаючи на постійні військові дії та загибель козаків, було на той час в Україні дуже багато. Про їхні права і привілеї йшлося в 11 -й статті: *“козачі вдови й осиротілі козацькі діти, козацькі вдови і жінки без присутності самих козаків, коли в походах або на будь-яких будуть перебувати службах, щоб не притягалися до всіляких посполитих повинностей і не утягувалися вимаганням датків - домовлено й постановлено ”.*

Права українських міщан, купців, селян забезпечувалися 12-ю та 14-ю статтями. 13-а стаття обумовлювала статус міст з магдебурзьким правом. У 15-й статті йшлося про підрозділи найманців у структурі української армії, а в 16-й - про організацію торгівлі та унормування податкової системи.

Перша українська Конституція 1710 року переконливо засвідчила прагнення більшої частини тогочасної української еліти жити згідно з власними звичаями, традиціями і законами, які спиралися на глибокий демократизм козацтва й не мали нічого спільного з організацією суспільства й влади в Росії. Московська тиранія була глибоко чужою для українських козаків, політична культура яких сформувалася на ніколи не знаних в Росії, але притаманних усій Європі ідеалах лицарства та шляхетської демократії. Конституційні положення виразно продемонстрували органічну належність українського світу до європейської цивілізації.

Визвольні походи

Отримавши гетьманську булаву, П. Орлик насамперед взявся відвойовувати Україну в московського царя Петра I та польського короля Августа II. Гетьману сприяв той факт, що після Полтавської катастрофи амбітний король Швеції будував плани щодо відновлення втрачених позицій. 1 грудня 1710 р. у похідній резиденції шведського монарха в Бендерах відбулася нарада за участю П. Орлика, кримського хана Девлет-Гірея і Ю. Потоцького - представника “опозиційного” польського короля С. Лещинського. Було вирішено провести військову операцію з метою відвоювати в Петра I Київ та Лівобережну Україну. У зв’язку з цим, гетьман вислав до України своїх представників, які поширювали серед населення гетьманські універсали з закликом визнавати його владу та формували серед місцевої старшини коло прихильників ідеї незалежності Козацької держави від Москви.

Перед тим, як вирушити в похід П. Орлик заручився підтримкою Карла XII Густава, який надав гетьману спеціальний універсал-звернення до правобережних українців, де, зокрема, говорилося, що *“нідступні ворожі плани (Росії. - Т.Ч.) сягають навіть далі, щоб козаків, удатних і славних на війні, вигнати з давніх місць проживання й вислати в райони, віддалені від їхніх прадавніх земель”*. Під час походу на Правобережжя П. Орлик у своїх листах до канцелярії шведського короля постійно повідомляв про те, як розвиваються події.

Новий український гетьман виявив таку ж подиву гідну вірність домовленостям з Карлом XII, як свого часу й Іванові

Карл XII.

Гравюра з портрета Крафта, 1717

Мазепі. Все життя П. Орлик добре пам'ятав, що шведський король був поборником визволення України з-під московського ярма й не тільки на словах, а й документально погоджувався бути гарантом її незалежності. Зі свого боку, П. Орлик ніколи не зрікався цього монарха, навіть у дуже складних і небезпечних ситуаціях, зокрема, під час підготовки турків і татар до штурму табору Карла XII Густава у Варниці на початку лютого 1713 р.

Як свідчать джерела, кримський хан Девлет-Гірей у цей час направив до П. Орлика турецького урядовця і двох мурз, щоб ті поцікавилися в гетьмана, кого він буде підтримувати - короля чи султана з ханом? На таке питання гетьман заявив, що він ніколи не зречеться шведської протекції. ...*"Девлет-Гірей не зміг ані переконати мене, ані [злякати] погрозами, що він відрубає мені голову біля дверей мого помешкання й забере мою родину в полон, якщо я... не прийму заступництва турків"*, - писав згодом Орлик у своєму щоденнику. На чолі декількох десятків козаків гетьман бився разом з трьома сотнями гвардійців Карла XII Густава проти 20 тисяч татар і 6 тисяч турків у варницькому таборі.

Навіть після спішного від'їзду короля Швеції з території Османської імперії до Стокгольму П. Орлик продовжував закликати Карла XII Густава не полишати українських справ. Серед іншого він радив монархові укласти договір з королем Речі Посполитої: *"Якщо Його Величність король шведський*

укладе з Августом II мир, щоб я, Військо та Україна, раніше включені в ту угоду, не були ганебно покинуті на мусульманське рабство, оскільки я абсолютно не згоден на турецьку протекцію над Україною”.

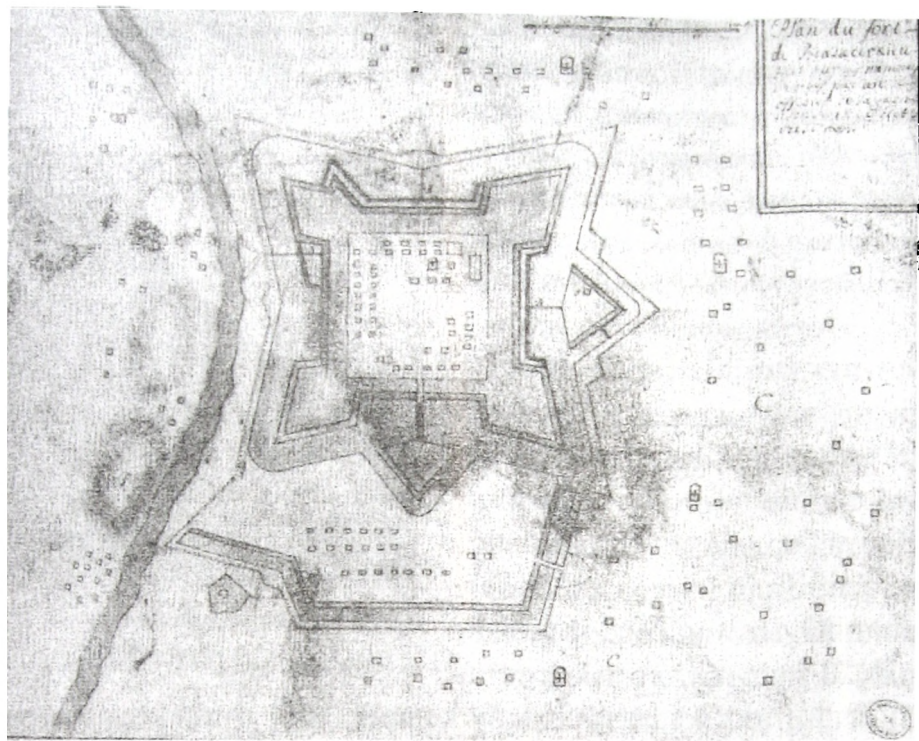
У складі союзницької армії, яка наприкінці серпня вирушила у визвольний похід, перебувало близько 4 тис. запорожців кошового отамана Костя Гордієнка, 2 тис. поляків опозиційного польського воеводи Ю. Потоцького та більше ніж 20 тисяч буджацьких татар і ногайців. Уже на середину лютого 1711р. під контролем гетьмана опинилася значна територія Східного Поділля.

Під час першого етапу походу вдалося схилити на свій бік більшість місцевого українського населення. Про це свідчив і сам московський цар Петро I, який на початку травня писав до О. Меншикова, що П. Орлика підтримує вся “задніпровська” Україна. Наступника І. Мазепи у його прагненні поширити свою владу на Правобережжя підтримали такі місцеві урядовці, як полковники: Богуславського полку - Самійло Іванович (Самусь), Корсунського полку - Андрій Кандиба, Уманського полку - Іван Попович Канівського - Данило Ситинський. Об’єднанню українців сприяли, зокрема, універсали гетьмана П. Орлика із закликом виступати проти російського царя. Один із них був виданий гетьманом 9 березня 1711р. під час перебування в Лисянці.

Неприступною залишалася тільки Біла Церква, фортифікаційні споруди якої відігравали важливе значення у війсь-

**Хрест на могилі кошового
Костя Гордієнка**

План Білоцерківської фортеці. Мал. 1713 р.

ково-стратегічних планах українського гетьмана. 25 березня його війська розпочали облогу добре укріпленої, з чисельним гарнізоном фортеці. Хоча запорожці разом з татарами й оволоділи передмістям, але трьохденний штурм Білої Церкви не дав результатів. Не витримавши, татари кинули П. Орлика і, розпорошивши свої загони по Наддніпрянщині, почали грабувати місцеве українське населення, плюндрувати міста й села, захоплювати ясир. Польські підрозділи Ю. Потоцького вирушили на Волинь, а сам гетьман, зважаючи на обставини, змушений був відступити до Фастова.

У цей час П. Орлик намагався перетягнути на свій бік також лівобережного гетьмана І. Скоропадського. Він звернувся до того з пропозицією об'єднати зусилля заради возз'єднання України та звільнення її від російської присутності.

Допомагати козакам мали шведський король і турецький султан, які постановили, щоб Україна залишалася *“вільною Річчю Посполитою”*. Та, на жаль, І. Скоропадський не тільки не підтримав починань П. Орлика, а навпаки - вислав на Правобережжя козацькі підрозділи для боротьби з ним.

Непереборною проблемою стала для П. Орлика поведінка татарських “братів”, які, не дотримуючись попередніх домовленостей, вийшли з-під контролю й почали пустошити Правобережну Україну. До честі гетьмана він усіма засобами намагався утримати хана Девлет-Гірея від таких дій. Спочатку гетьман нагадав ханові положення січневого українсько-татарського договору. Коли це не переконало, він вказав Девлет-Гірею на його зобов’язання перед Карлом XII Густавом брати в яsir лише ворогів, а не мирне українське населення. Однак це також не справило враження - татари й далі продовжували свою традиційну справу. Тоді П. Орлик звернувся до турецького султана Агмеда III, який таки наказав Девлет-Гіреєві повернути всіх українських полонених до тих місць, звідки вони були виведені до Криму.

Зрада Кримського ханства стала фатальною. Гетьмана покинули й правобережні козацькі полки, які були змушені повертатися захищати рідні оселі. Визвольний похід захлинувся. Позбавлений військової підтримки правобережних козаків і татар П. Орлик у середині квітня 1711 р. з тяжким серцем відійшов з території України. Захист шведського короля не допоміг П. Орлику відвоювати Правобережну Україну в російського царя та польського короля. Більш того, саме спроби П. Орлика повернути під свою владу ці землі змусили царя Петра I та лівобережного гетьмана І. Скоропадського протягом другої половини 1711-1712 рр. за домовленістю з королем Августом II здійснити примусовий згін населення (понад 200 тис. осіб) з Правобережної України на Лівобережжя. Як писав 10 березня 1712 р. сам П. Орлику листі до вели-

кого візиря Османської імперії, російські війська залишили Правобережну Україну *“жахливо і неможливо спустошену, випалену й знелюднену”*.

Та гетьман не склав рук і наприкінці 1712 р. вислав на Правобережну Україну козацькі підрозділи під керівництвом наказного гетьмана Д. Горленка. Проте 4 грудня під Уманню орликівці зазнали поразки від коронних військ Августа II на чолі з М. Любомирським. Невдовзі вони все ж таки оволоділи значною територією Правобережжя й перебували тут з лютого до листопада 1713 р, а окремі підрозділи - до початку 1714 р. Карл XII Густав на той час вже перебував далеко від кордонів України. П. Орлик у своїх листах до нього постійно повідомляв про те, як розвивається процес утворення його влади, на правому березі Дніпра. На жаль, і ця визвольна акція закінчилася невдачею.

Відплата Петру I за Полтаву

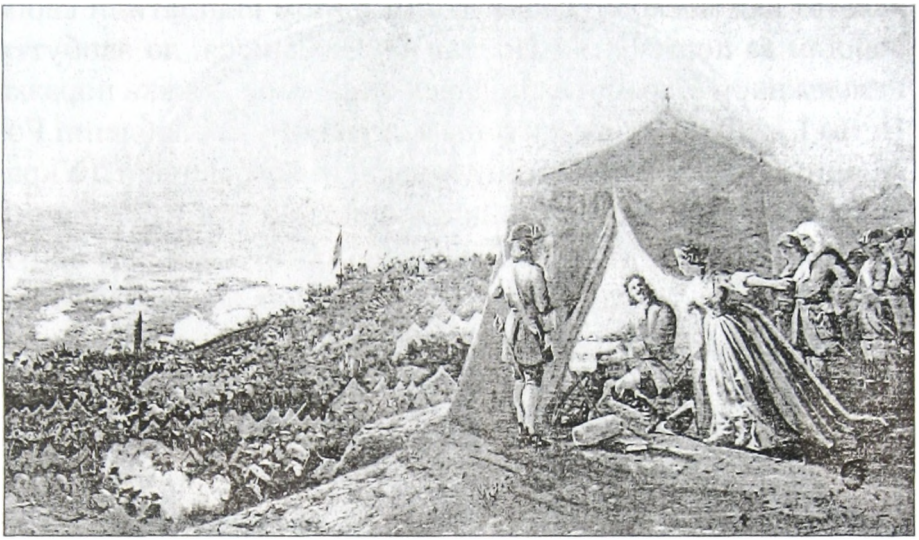
Як вдумливий політик і талановитий дипломат П. Орлик добре розумів, що для визволення України з російської неволі слід об'єднати зусилля усіх можливих союзників. Ще задовго до військових походів на Правобережну Україну 1711 — 1713 рр. П. Орлик почав налагоджувати тісні стосунки з турецьким султаном. Саме українські дипломати вислані П. Орликом до Туреччини на початку 1711 р., за допомогою французького резидента у Стамбулі Дезаєра спонукали турецького султана Агмеда III оголосити війну Російській імперії. Османська армія переправилася через Дунай і підійшла до Пруту в районі молдавського містечка Фальчі. У свою чергу розпалений перемогою під Полтавою ненаситний до чужих територій Петро I скерував свої військові сили в напрямку столиці Молдови міста Ясси, сподіваючись завоювати придунайські князівства. Так званий Прутський похід Петра I мав призвести до утворення такого собі “Орієнтального цісарства”, тобто великої православної імперії на теренах колишньої Візантії. Однак не так сталося, як гадалося.

Данський посол Юст-Юль залишив спогади про те, що під час просування московитів до Пруту запорожці К. Гордієнка за наказом П. Орлика атакували військовий обоз Петра I й відібрали 700 (!) підвод з хлібом і борошном, а також постійно відрізали їм шлях до річок.

Влітку 1711р. війська П. Орлика воювали на боці султана в битві між турецькою та російською арміями на річці Прут

Гармаш часів І. Мазепи. Худ. С. Васильківський, 1900р.

Петро I з російською армією біля р. Прут.

Невідомий художник

поблизу молдавського містечка Станілешті. 8 липня відбувся бій, який закінчився великою поразкою росіян. Об'єднані підрозділи турків, татар, шведів та українців вдалим маневром швидко оточили московських стрільців, які навіть не встигли як слід утворити оборонний табір. Після цього союзницькі війська без перешкод звели навколо війська Петра I земляні вали на яких було встановлено гармати. Бомбардування деморалізованої російської армії тривало в ніч з 9 на 10 липня, а також протягом наступного дня. У підсумку загинуло близько 3 тис. вояків противника. Якби турецьке командування не наказало припинити вогонь російська армія була б розбита вщент. У штабі Петра I, готуючись до полонення, почали палити секретні документи. Пізніше цар згадував, що під Прутом з росіянами **“майже так трапилося, як зі шведами під Полтавою”**.

Близько 7 тис. українських козаків під керівництвом П. Орлика та К. Гордієнка зробило значний внесок у перемогу Османської імперії, Шведського королівства та Кримського

ханства над московитами, й таким чином відплатили своїм ворогам за поразку під Полтавою. Здавалося, до здобуття незалежності України залишався один крок. Тяжка поразка Петра I, зацікавленість султана в суттєвому послабленні Росії, чого найшвидше можна було досягти позбавивши її України, давала П. Орлику усі підстави сподіватися на омріяний успіх. Ані політично, ані військово Росія не мала чим крити й здавалося цього разу її карта бита. Однак знайшовся такий аргумент, який дав змогу їй вислизнути з пастки.

Щоб уникнути ганебного полону, Петро I за порадою своєї дружини Катерини наказав зібрати гроші та відправив свого урядовця П. Шафірова для “переговорів” з великим візирем Балтаджи Мегмед-пашею. Посол мав підкупити великого візира й підписати з турками мирну угоду на будь-яких умовах, лише б турки випустили залишки російської армії на чолі з царем з полону-оточення. За 850 кг золота тогочасний османський прем’єр-міністр погодився зняти облогу. Яке значення відіграв для Росії такий “міждержавний хабар”, промовисто свідчить факт заснування Петром I у 1712 р. ордену Святої великомучениці Катерини (інша назва - “Визволення”) - на згадку про те, як царівна вчасно підказала вихід із здавалося б безнадійної ситуації.

Отже, у липні 1711 р. поблизу Прута між Османською імперією та Московською державою був підписаний так званий Прутський мирний договір за яким росіяни віддавали туркам Азов, а також мали знести новозбудовані фортеці у Приазов’ї та Нижньому Подніпров’ї. Питання про політичний статус України стало одним з головних під час переговорів. Цар змушений був зректися Правобережної України, **“відняти від неї руку”** на користь кримського хана та гетьмана П. Орлика. Однак відповідна стаття договору не була випирана докладно, що давало змогу обом сторонам трактувати її по-своєму. Крім того, мова не йшла про Лівобережну Україну,

Великий візир Балтаджи-Мехмед

яку Росія цупко тримала у своїх задушливих обіймах. Але найганебнішим було те, що Петро I отримав можливість вивести рештки свого війська, оговтатись, а потім і далі взятися за своє. Унікальна нагода вгамувати територіальні апетити Росії була бездарно втрачена, що бумерангом вдарило як по Туреччині, так і по Україні.

П. Орлику не залишалося нічого іншого, як старатися не допустити ратифікації угоди султаном. Це хоча й не могло

вернути ситуацію назад, але хоча б залишало Туреччину та Росію в стані війни. Очевидці засвідчували, що, дізнавшись про умови Прутського договору, П. Орлик швидко виїхав з Бендер до Ясс вмовляти великого візиря Баталджі Мегмед-пашу, щоб той переконав султана не ратифікувати його. Гетьман вимагав, щоб царські війська не лише покинули всю територію України (а не тільки Правобережжя), а й повернули законнообраному гетьману забране “майно”. Ставлення до російської присутності на українських землях було однозначним: *“..щоб московити, залишаючи козацьку країну, за сво’ім звичаєм не руйнували Україну”*.

Стосунки з Османами

Українське посольство, яке в жовтні 1711 р. вирушило до Стамбулу, очолив прилуцький полковник Д. Горленко. Разом з ним перебували генеральний суддя К. Довгополий, генеральний писар І. Максимович, генеральний осавул Г. Герцик та кошовий отаман К. Гордієнко. У своїй інструкції П. Орлик наказував послам, щоб вони вимагали від султана зміни пункту Прутського трактату, який торкався України й був досить неясно сформульований. Генеральна старшина мала відстоювати такі основні положення: 1) Османській імперії необхідно визнати суверенітет гетьмана над Україною *«обох сторін Дніпра»*; 2) Україна має управлятися гетьманом, який обирається вільними голосами; 3) Османська імперія не може самовільно зміщувати обраного гетьмана; 4) султан повинен змусити Москву назавжди відмовитися від претензій на Україну; 5) Кримське ханство не може домагатися панування над Україною; 6) мають бути забезпечені автономні права Запорозької Січі тощо.

Ця інструкція була підготовлена в трьох варіантах, які різнилися між собою пунктом про те, під чиєю протекцією має перебувати незалежна Українська козацька держава, тобто хто мав бути гарантом її незалежності. У першому наголошувалося на тому, що українці мали залишатися під захистом Шведської корони; у другому висловлювалося бажання піти під заступництво султана; третій варіант не розголошувався і його тримав при себе член посольства, генеральний

писар І. Максимович, який мав оголосити побажання П. Орлика лише за певних обставин.

До речі, тісні стосунки відразу ж з обома монархами поставила П. Орлика в незручне становище. Султан вимагав особистої присутності гетьмана на переговорах у Стамбулі, а шведський король забороняв П. Орлику їхати до столиці Порти. *“Він (Карл XII Густав. - Т.Ч.) наказав мені не приста- вати до турків. Я підкорився його наказам, які суперечили моїм інтересам”*, - згадував П. Орлик вже під час свого перебування в еміграції.

Активна діяльність українців у Стамбулі та їхній вплив на переговори султана з російським послом П. Шафіровим неабияк стурбували московських дипломатів. *“Малоросійські зрадники підбурюють турецький двір проти Росії і вони якраз і є головною причиною, яка перешкоджає укладенню миру”*, - зазначав П. Шафіров у листі до свого царя.

У підсумку діяльності українсько-турецької комісії було укладено два договори між гетьманом П. Орликом і султаном Агмедом III. Перший з них, оформлений між 25 та 28 грудня 1711 року як султанська грамота, забезпечував П. Орлику владу над *“козаками обох боків Дніпра”*. Тобто, під гетьманську булаву мала відійти як Правобережна, так і Лівобережна Україна. Однак спротив російських дипломатів на чолі з П. Шафіровим і, найголовніше, швиденьке виконання Петром I прутських домовленостей у частині зруйнування новозбудованих фортець, схилили Агмеда III до перегляду договору. У новому варіанті (від 16 березня 1712 р.), на жаль, вже не згадувалося про перехід під булаву П. Орлика Лівобережжя.

Найголовніше положення нового договору було таким: *“...Ми (турецький султан - Т.Ч.) оцю Україну по цей бік Дніпра, яка на основі воєнного права перейшла до нашого непере-моусного цісарства від московського царя, передаємо і ласкаво відступаємо у повне володіння вищейменованованому гетьма-*

нові козаків українських і запорозьких, найменшому Пилипу Орлику і його нащадкам, гетьманам українським і запорозьким... під нашою непереможною протекцією"

Таким чином, опираючись на положення Прутського договору з Росією, Туреччина віддавала Правобережну Україну гетьманові П. Орлику в *"повне володіння"*. З іншого ж боку, відмова від претензії на Лівобережжя дозволила Агмеду III укласти нове перемир'я з Петром I терміном на 25 років, яке було підписано у Стамбулі 3 квітня 1712 р.

Цей мирний договір між Росією й Туреччиною викликав бурхливий протест українського лідера. Гетьман знову звернувся до турецького візиря, намагаючись якнайгрунтовніше аргументувати свою позицію, посилаючись на історичне право обраних українцями гетьманів володіти всією Україною: *"Не лише всі мої попередники з усім Військом Запорозьким добивалися визволення від московського ярма Лівобережної України, найближчої до Московщини за Правобережну, але й сам гетьман Мазепа не для чого іншого з'єднав зброю Війська Запорозького зі зброєю війська Його Величності шведського короля і разом пішов під протекторат Блискучої Порти, як тільки для того, щоб зробити самостійною всю Україну, і передусім Лівобережну..."* .

Як ніхто інший, П. Орлик добре розумів, що від переходу на папері під його булаву Правобережжя до реального утвердження тут гетьманської влади далека дорога. Про це переконливо свідчили не лише невтішні наслідки походу 1711 р., але й тогочасна міжнародна ситуація. Адже на Правобережжя, окрім Москви, претендувала ще й Варшава. За нього треба було ще довго й уперто воювати як зброєю, так і дипломатичними засобами.

Поступово П. Орлик у своїй політиці відходить від орієнтації на військову підтримку Туреччини. Він продовжує триматися Карла XII Густава, який ще перебував у Бендерах.

Пам'ятник на місці військового табору Карла XII у Бендерах

Доки існувало переконання, що султан і хан допоможуть П. Орликові звільнити не лише спустошене Правобережжя, а й Лівобережну Україну, гетьман співпрацював з турками й татарами, визнаючи їхню зверхність, але не пориваючи зі шведським королем. Але той наприкінці 1713 р. вирушив з Бендер до Швеції, що неймовірно послабило позиції П. Орлика. Цим від'їздом негайно скористалася Річ Посполита, яка потроїла зусилля, щоб повернути усю повноту влади над Правобережною Україною.

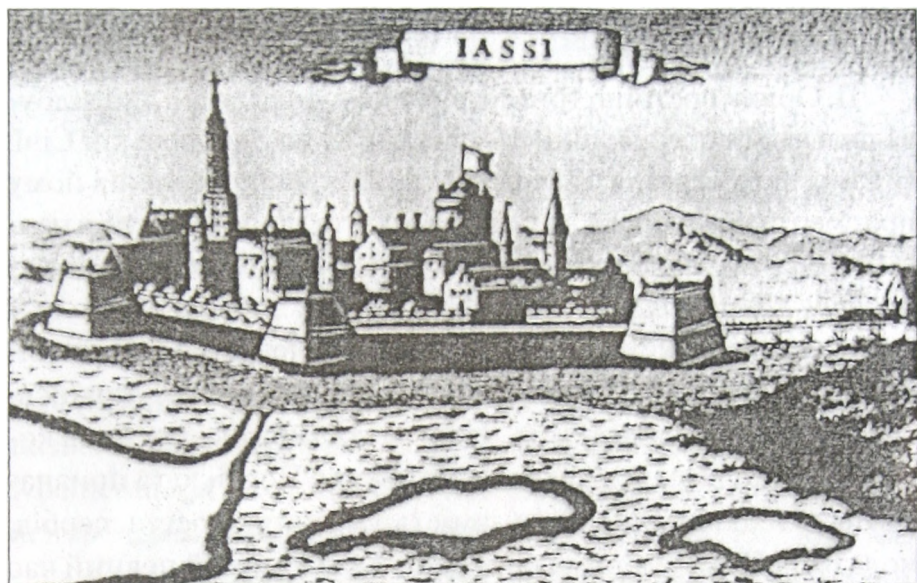
Аргументи польської дипломатії, за якою стояла ще досить сильна держава потуга, виявилися вагомішими, ніж Орликові. 22 квітня 1714 р. Османська імперія підписала договір з Річчю Посполитою, згідно з яким Правобережна Україна відходила до володінь польського короля. Українсько-турецький договір від 16 березня 1712 р., за яким Правобережжя визнавалося за П. Орликом, залишився простим аркушем паперу. Зважаючи на турецько-польські домовленості, український гетьман змушений був вивести свої війська з Правобережної України, а вже в червні 1714 р. з тяжким серцем виїхав з найближчим оточенням і сім'єю до Швеції.

Звитяги й складнощі еміграції

У Швеції П. Орлик разом з родиною та найближчими соратниками проживав упродовж п'яти років. Шведський історик Альфред Єнсен писав про його перебування у цій країні як про *“безвідрадно тяжке”*. Однак незважаючи на матеріальну скруту та важкі умови життя, гетьман добре пам'ятав про Україну та свою місію й уперто звертався до Карла XII Густава щоб той клопотався про звільнення полонених московитами українців, а також не забував про те, що Україна перебуває *“під тиранським ярмом московського панування і дихає лише надією на слушний час для увільнення від того ярма”*.

Гетьман пильно стежив за розвитком міжнародної ситуації, шукав будь-якої нагоди, щоб піднести справу визволення України на міжнародний рівень. Він постійно шукав можливості для створення антиросійської коаліції.

11 жовтня 1720 р. зі Стокгольма через німецькі та австрійські князівства П. Орлик переїхав до Чехії потім до Польщі, а звідти до володінь турецького султана - Молдавії, Румунії, Болгарії та Македонії. Протягом 1722-1734 рр. гетьман жив у містечку Салоніки в Греції, а потім в Яссах. Саме перебування на території Османської імперії було одним із найскладніших періодів у житті гетьмана. Адже тоді Петро I наказав своїм агентам будь-що заарештувати непокірного українця. Розробленою в Санкт-Петербурзі операцією із захоплення Пилипа Орлика та його родини керував улюбленець російського царя Павло Ягужинський.

Яси

Саме за успіхи в переслідуванні мазепинців по території усієї Європи (зокрема, в Гамбурзі було схоплено А. Войнаровського, у Варшаві - Г. Герцика) П. Ягужинський був у 1722 р. призначений на одну з найвищих державних посад в Російській імперії - генерал-прокурора Сенату.

З огляду на те, що П. Орлику було добре відомо про *“московське домагання та розшук”*, він чітко дотримувався законів конспірації.

Поселившись у Салоніках, гетьман-емігрант зустрічався з англійським та французьким консулами. Він також налагодив контакти з послом Франції у Стамбулі, а з 1725 р. почав активну переписку з польським королем у вигнанні Станіславом Лещинським (той перебував у Парижі). Історики й до цього часу задумуються над питанням, як гетьману П. Орлику в умовах еміграції та безгрошів'я вдавалося вмовляти працювати на себе численних довірених осіб, посланців та агентів. Серед них були православні, католицькі та протестантські священники й ченці, турецькі, грецькі й болгарські купці,

шведські, польські французькі, російські, данські, німецькі дипломати та офіцери.

П. Орлик постійно тримав руку на пульсі подій, які відбувалися на Лівобережній Гетьманщині та на Запорозькій Січі. Відомо, що 5 березня 1724 р. грецький купець розповів йому про смерть гетьмана І. Скоропадського та запровадження царським урядом Малоросійської колегії. **“Титул гетьмана України буде ліквідовано”** - записав П. Орлик з цього приводу у своєму щоденнику. Пізніше православні ченці з Афону повідомили йому про те, що російський цар примусив українських козаків рити канал між Ладогою та Волгою, посилав козацькі полки воювати далеко на Кавказ з Персією та призначав на полковницькі уряди замість українців росіян, сербів, молдаван. Православний єпископ з Галацу, який певний час перебував в Україні, якось розповів гетьману-емігранту, що він під час своєї поїздки бачив сльози на обличчях окремих українців при згадці імені Орлика.

П. Орлик постійно цікавився європейською пресою. Так, наприклад, у 1727 р. з амстердамської газети він дізнався про обрання лівобережним гетьманом Данила Апостола, якого неодноразова називає у своєму щоденнику **“недолугим волохом”**.

Про особисту порядність та надзвичайну моральність П. Орлика промовисто свідчить той факт, що перебуваючи десятиліттями далеко за межами батьківщини, він щорічно у дні Полтавської катастрофи та смерті гетьмана І. Мазепи ходив до церкви молитися за свого наставника та соратників, полеглих у боротьбі за незалежність.

Гетьманський син - генерал Франції

5 листопада 1702 р. в столичному місті Батурині у сім'ї генерального писаря Пилипа Орлика народився син, якого назвали Григором і невдовзі охрестили в місцевому соборі. Хрещеним батьком новонародженого був ніхто інший, як сам ясновельможний пан гетьман “обох сторін Дніпра” Іван Мазепа, а хрещеною матір'ю - дружина впливового генерального судді Василя Кочубея. У ті святкові дні ніхто не міг передбачити ні долі цих поважних українських урядовців, ні долі самого Григора. А вона видалася не такою вже й прихильною до всіх, хто брав участь у тих урочистостях. Життя хлопця, починаючи з підліткового віку, минуло далеко поза межами батьківщини. Однак, незважаючи на різні біографічні колізії, Григор Орлик став визначним державним і військовим діячем Франції, генерал-поручником і довіреною особою французького короля Людовіка XV, отримав від свого зверхника високий графський титул.

Про життя й діяльність Григора, так само як і про його батька, можна було б зняти захопливий пригодницький фільм. Уже в 14-річному віці хрещеник Мазепа взяв участь на боці шведського короля Карла XII Густава у битві під фортецею Штральзунд. Григор з відзнакою закінчив Люндський університет у Швеції. Протягом 1719-1720 рр. проходив службу у шведській, а через деякий час у саксонській королівських гвардіях, а згодом виконував обов'язки осавула при польному коронному гетьмані Речі Посполитої. Від початку

ГРАДЪ БАТЪРНІЪ.

1730-х рр. гвардійський офіцер Г. Орлик розпочав військово-політичну кар'єру при французькому королівському дворі.

Григорій Орлик був одним з наймолодших серед тих мазепинців, які опинилися за кордоном. Він виявився гідним свого батька й до скону залишався великим патріотом України. За життя гетьмана Григорій був надійним батьковим соратником, його вухами й очима при іноземних дворах. Через свого сина П. Орлик провадив різноманітні дипломатичні акції, намагаючись зацікавити Європу справою визволення України. Нерідко вдавався Григорій і до самостійних заходів, особливо перебуваючи при французькому королівському дворі. Коли з відходом в інший світ П. Орлика, на жаль, були остаточно, як на ті часи, втрачені перспективи боротьби за українську незалежність, вдячний син проніс через усе своє життя синівські почуття та захоплення подвижництвом свого великого батька.

Свою дипломатичну кар'єру на службі уряду Франції Г. Орлик розпочав з поїздки до Османської імперії та Крим-

ського ханства. Після повернення до Парижа він мав аудієнцію у французького короля. 9 червня 1733 р. Людовік XV прийняв свого молодого дипломата. Монарх розпитував його про подорожі до Стамбулу та Бахчисарая, цікавився службою Григора у Карла XII Густава та просив висловити свої враження про хрещеного батька Івана Мазепу.

Саме Г. Орлик відіграв важливу роль у проголошенні польським королем Станіслава Лещинського. Влітку 1733 р., після смерті Августа II, коли боротьба профранцузького і пронімецького угруповань Польщі за королівський трон перебувала у найвищій точці кипіння, Г. Орлику було доручено таємно допровадити одного з найвірогідніших кандидатів на трон С. Лещинського з Парижа до Варшави, де той мав взяти участь в елекційній боротьбі. Ця подорож була дуже ризикованою, адже її шлях пролягав через землі Габсбурзької коаліції, яка була вороже налаштована до французького двору. Однак, разом зі ще одним французьким офіцером Г. Орлику вдалося за два тижні (26 серпня-8 вересня) подолати всі перешкоди й привезти С. Лещинського до Варшави. 12 вересня останнього було проголошено королем Речі Посполитої. За це Людовік XV вручив П. Орлику надзвичайно коштовний діамант, а французька королева подарувала йому свій портрет.

Бездоганно виконуючи накази і доручення французького короля, Григор, тим не менше, намагався якимось вплинути на свого патрона в українській справі. 3 грудня 1731 р. він подав Людовіку XV меморіал, в якому відзначав, що *“інтерес Франції та її слава покликають її дати захист пригніченим націям, а чи можна знайти більш пригнічену націю, як Козацьку?... Немає вже на Україні жодних вольностей, існує лише фантом свободи...”*. Гетьманич просив звернути увагу на те, що Росія згідно з Прутським трактатом 1711 р. відмовилася від козацтва, але згодом підступно окупувала Україну. Це певною мірою вплинуло на короля, який наказав своїм посланцям до

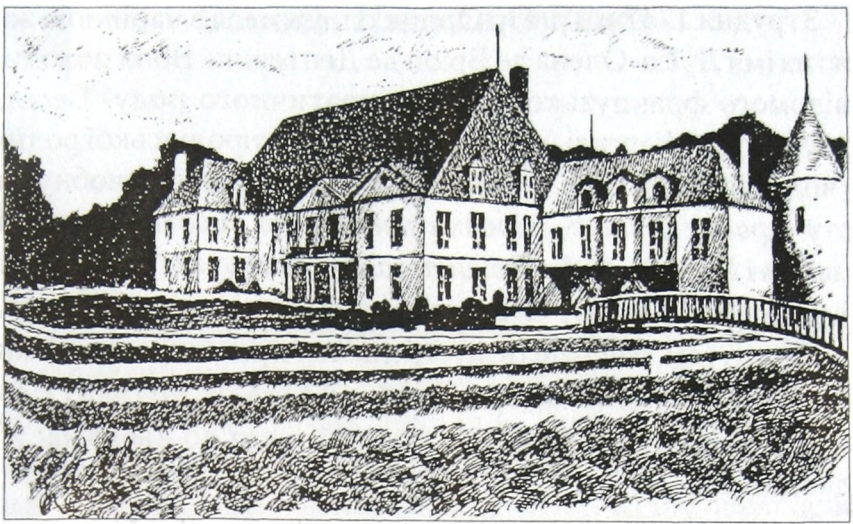

Польський король Станіслав Лещинський

Туреччини й Криму просити султана допомагати гетьману-емігранту Пилипу Орлику.

У серпні 1734 р. Григорій під виглядом татарського купця пробрався на Лівобережну Україну, де зустрівся з полтавською та чернігівською козацькою старшиною. Вони запевнили, що шанують і памятають його батька й готові за нагоди виступити проти Росії разом із сином такої поважної людини. Тоді лише випадковість врятувала Г. Орлика від арешту росіянами, які, збивалися з ніг, розшукуючи його.

Зважаючи на російсько-турецьку війну 1734-1739 рр. Г. Орлик уклав план визволення України й подав його на роз-

Замок Григора Орлика в Дентевіль поблизу Парижа

гляд французькому урядові. *“...Як тільки турки почнуть наступ на Київ, - а тут ключ цілої України, - батько мій розішле універсали по всій Україні для козаків, які повинні будуть піднести зброю проти віковичних ворогів... Вся Україна повстане, як тільки мій батько на чолі з запорожцями з'явиться на кордонах, маючи підтримку Порту та Франції”*. У цей же час Г. Орлик виношував утопічний план перенесення Запорозької Січі разом з усіма козаками до Франції. А невдовзі, у зв'язку з початком шведсько-російської війни у 1740 р., гетьманич звернувся вже до уряду Швеції з пропозицією спільно боротися проти Росії: *“...Порта допоможе у всьому задля ревіндикації від Росії права на вільне посідання України, що належить батькові та його нації”*.

Після смерті у 1742 р. свого батька Григор у розпачі звертається в листі до французького міністра закордонних справ Амельо: *“Ви не можете уявити собі мого горя: батько був для мене всім - другом, дорадником і вождем”*. Безмежна любов і велика повага до батька супроводжували його сина протягом усього життя.

3 грудня 1747 р. Григiр Орлик одружився з чарiвною жiнкою на iм'я Луїза-Олена де Брюн де Дентевiль. Вона походила з вiдомого французького аристократичного роду. Весiлля вiдбувалося у Версалi в присутностi всiєї королiвської родини на чолi з Людовiком XV. Саме король i пiдписав шлюбну грамоту *"графа Орлика, первака небiжчика високомогоутнього вельможi Пилипа графа Орлика, вoждя Козацької нацiї"*. Лише пiсля одруження Г. Орлик почав жити розмiренiшим i спокiйнiшим життям. Вiн навiть почав писати працю з iсторiї України пiд назвою *"Замiтки про Україну й Козакiв, про яких Європа мало що знає"*. На жаль, її повний текст до цього часу не вiднайдений.

Та невдовзi вiйськовий обов'язок знову покличе полковника французької армiї Г. Орлика виконувати доручення короля. На чолi свого полку вiн воює на полях битв у Семилiтнiй вiйнi пiд Росбахом, ГанOVERом та Франкфуртом-на-Майнi. За досягнутi успiхи 25 квітня 1759 р. Григiр Орлик отримав вiд Людовiка XV звання генерал-поручника. Але пiд час важких битв бiля Бергену та Мiндену Григора було двiчi поспiль поранено. Пiсля отриманих ран 14 листопада 1759 р. славний син великого українського гетьмана помер в одному з похiдних шпиталiв французької армiї.

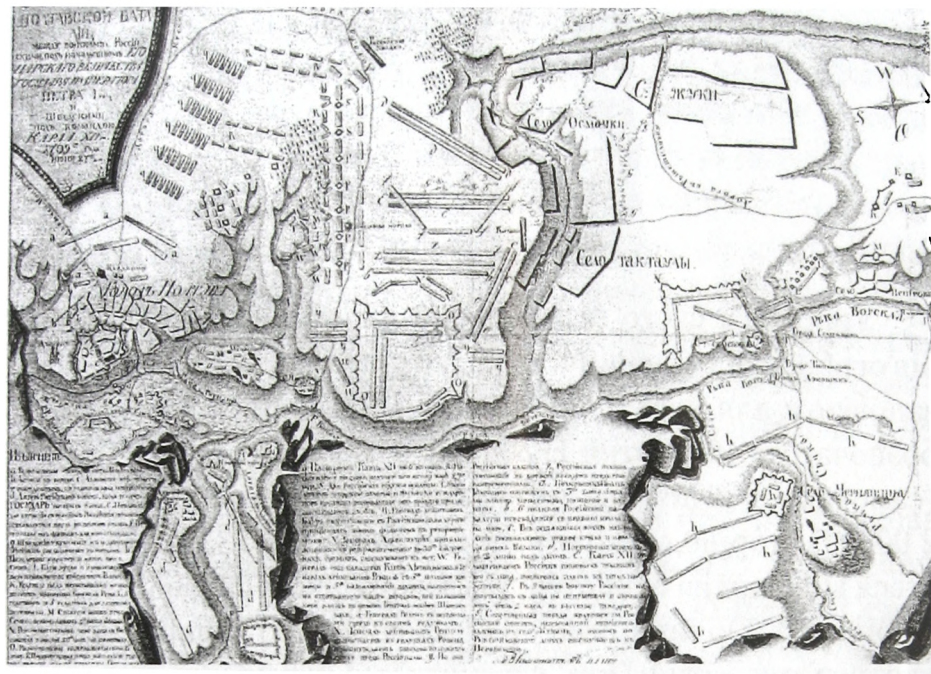
Заповіт Пилипа Орлика

Упродовж свого перебування на чужині Пилип Орлик вів особистий щоденник, який, по суті, став його своєрідним заповітом для наступних поколінь. “Діярій подорожнього, розпочато 10 жовтня 1720 року в ім’я найсвятішої Трійці” (саме так в оригіналі називається щоденник) має обсяг понад 2 000 (!) сторінок, містить записи за 1720-1733 рр. Зберігається він в архіві Міністерства закордонних справ Франції в Парижі. П. Орлик писав польською мовою зі вкрапленням українських, латинських, французьких, турецьких, сербських та грецьких слів.

Щоденник розбитий на п’ять окремих зошитів-частин. Лише перша частина за 1720 - лютий 1723 р. перекладена українською мовою. Інші його складові, хоча й опубліковані, однак ще потребують фахового “розшифрування” з огляду на складний почерк П. Орлика.

Сучасний французький історик Даніель Бовуа відзначав, що тексти гетьмана-вигнанця Пилипа Орлика за своїм змістом є не лише подорожнім щоденником, а й нагромадженням записів, які передають дух часу й глибоко особисті реакції автора на події та відтворюють інформацію про міжнародне життя, яка доходила до П. Орлика. Д. Бовуа порівняв Пилипа Орлика з видатним європейським просвітителем Вольтером, а окрім того, відзначав велику історичну цінність щоденника, який *“реєстрував усвідомлення української ідеї в Європі”* .

Наскрізна думка, яка проходить через увесь щоденник, полягає в обґрунтуванні необхідності об’єднання усіх укра-

План Полтавської битви

їнських земель в одну державу під гетьманською булавою П. Орлика, як законного спадкоємця Богдана Хмельницького та Івана Мазепи.

Гетьман дуже влучно оцінив трагічні для України наслідки Полтавської битви 1709 р.: *"У вівторок, в день нещасливої для нашої сторони полтавської баталії, по якій втратили ми все, що мали і чим володіли і почали переґрацію, яку по різних землях вісімнадцять літ уже континуємо, і Бог знає, коли їй буде кінець, - сей, кажу, оплаканий день вислухав я службу Божу., що нас як ласкавий батько своїм каранем до поправи життя на поминав... Та у всім нехай повниться його Свята Воля".* У такий спосіб активний учасник тих подій ніби давав приклад своїм нащадкам під яким кутом зору згадувати про 300-ліття Полтавської битви, яке наближається: йти до церкви та молитися за упокій загиблих під час цієї надзвичайно катастрофічної для наших прашурів події.

Незнищенна пам'ять

Як не дивно, але до цього часу збереглася булава Пилипа Орлика, яка дісталася йому у спадок від Івана Мазепи. Цей найвищий клейнод ранньомодерної Української держави сьогодні зберігається серед коштовностей Кабінету раритетів єпархіальної бібліотеки містечка Лінчопін, адміністративного центру провінції Естерготланд на півдні Швеції. Відомий шведський історик українського походження Богдан Кентржинський у своїй книзі “Мазепа”, яка вийшла друком шведською мовою у Стокгольмі (1962), вперше помістив фото цієї булави з таким підписом “Гетьманська булава з узором, вибитим сріблом та золотом, згідно з традицією належала наступнику Мазепи Пилипу Орлику, який жив у Швеції у 1715—1720 рр.”.

На жаль, слід зазначити, що булава потрапила до шведської колекції коштовностей після того, як П. Орлик, не маючи грошей на утримання родини, вимушений був віддати булаву (відомо, що у гетьмана залишалася ще одна булава) під заставу місцевим купцям. Однак саме завдяки такому прикрому фактові зберігся цей унікальний атрибут гетьманської влади.

Лише у 1996 році за ініціативою громадськості на чолі з О. Грибом одну з центральних вулиць Києва (у радянський час вона називалася “улицей Чекістов”) нарешті було перейменовано на вулицю Пилипа Орика. Тоді ж там встановили меморіальну дошку роботи скульптора М. Горлового з

бронзовим зображенням гетьмана та написом “Пилип Орлик 21 X. 1672 р. - 26. V. 1742 р. Видатний державний і політичний діяч. Гетьман України 1710-1742 рр. Автор першої української Конституції 1710 р. Разом з гетьманом І. Мазепою та кошовим отаманом Війська Запорозького К. Гордієнком борюся за утвердження незалежної Української держави”.

Окремо слід вказати на те як вшановують пам'ять про гетьмана Орлика в сусідній Білорусії. Зокрема, у 2005 р. в місті Вілейка Мінської області з ініціативи громадського об'єднання українців “Ватра” та Посольства України в Республіці Білорусь відбулися історичні читання “Вілейська земля - колыска видатного державного діяча, автора першої української Конституції, гетьмана Пилипа Орлика”. За результатами читань було утворено Громадську комісію зі вшанування пам'яті П. Орлика, куди увійшли відомі в Білорусії люди - вчені, викладачі, архітектори, державні й громадські діячі. Сьогодні за допомогою цих подвижників на чолі з Г. Калюжною у селі Касута встановили пам'ятний знак та меморіальну дошку з портретом Пилипа Орлика. На дошці вибили такий напис білоруською мовою: “Тут буде встановлено пам'ятник Пилипу Орлику - гетьману й автору першої конституції України, який народився 11 (22) жовтня 1672 року в селі Касута”.

У зв'язку з виходом у 2005 році Указу Президента України В. Ющенка “Про вшанування П. Орлика та підготовку до урочистостей з нагоди 300-річчя ухвалення Конституції 1710 р.” на вулиці Липській у місті Києві нещодавно з'явився гранітний камінь з написом “На цьому місці буде встановлено пам'ятник автору першої української конституції гетьману Пилипу Орлику”.

Проте, незважаючи на усі ці заходи, відданість Пилипа Орлика українській справі, на жаль, й до сьогодні в Україні належним чином не поціновані сучасною Українською дер-

Пам'ятний знак на вулиці Липській у Києві

жавою та нашим суспільством. “Вулиця гетьмана Пилипа Орлика”, “майдан Конституції України 1710 року”, “Університет імені П. Орлика”, “Лицей ім. Пилипа Орлика” - невже подібні топоніми й назви не прикрасили б вітчизняних міст і сіл як ознака глибокої вдячності нащадків неукраїнцю з походження Пилипові Орлику за щире служіння ідеї незалежності У країни? Адже чи не в кожному населеному пункті сусідньої

Польщі центральні вулиці й площі названі на честь Конституції 1791 року та її творця Тадеуша Костюшка.

Одним із найбільших державних свят у наших західних слов'янських братів, починаючи із здобуття новітньої незалежності Польщі на початку ХХ ст. є відзначення чергових річниць укладення Конституції 1791 р. До речі, цей польський “основний закон”, так само як і Конституцію України 1710 р., так і не було впроваджено в життя, а Т. Костюшко подібно до І. Мазепи й П. Орлика теж програв російському війську вирішальну битву свого життя. Однак прагнення цього польського патріота зробити свою країну незалежною не пішли за вітром, а його ім'я на довгі віки стало для поляків символом нескореності в боротьбі за свободу.

Тож, можливо, хоча б до 300-річчя відзначення дати ухвалення Конституції 1710 р. побачимо в Україні й Білорусії (а, можливо, і в Швеції, Молдові та Греції) не лише пам'ятні знаки, але й вішукані пам'ятники великому українцеві. Адже гетьман Пилип Орлик, як ніхто інший, заслуговує на це!

Післямова

На чолі козаків-мазепинців зі зброєю в руках Пилип Орлик довгий час намагався повернути Україну під свою владу. У цій нелегкій борні з Московією Петра I та Польщею Августа II він разом з турками у 1711 р. переміг російського царя поблизу Прута й тим самим помстився йому за Полтавську катастрофу. Однак політична доля склалася так, що протягом довгих десятиліть цей український гетьман вимушено перебував далеко за межами Батьківщини.

Пилип Орлик очолив першу в нашій історії українську політичну еміграцію. Упродовж 32-х років вигнання він не втомно шукав підтримки у правителів таких держав як Австрія, Англія, Ватикан, Голландія, Данія, Польща, Прусія, Франція задля відновлення своєї законної влади в Україні та об'єднання українських земель в єдиній Козацькій державі, незалежній від Росії.

Пилип Орлик залишив по собі велику писемну спадщину, серед якої - універсали й маніфести, листи і щоденникові записи, вірші та поеми. Але найбільшою заслугою гетьмана стало вироблення та ухвалення в 1710 р. першої української Конституції.

Справа мазепинців відродилася вже у XX ст., коли українська нація, нарешті, виборола незалежність, спираючись, зокрема, й на героїчний досвід кращих своїх синів, серед яких одне з чільних місць належить гетьману Пилипові Орлику.

Зміст

Переднє слово.....	3
Білоруська батьківщина.....	5
З поетів у політики.....	8
“Права рука” Івана Мазепи.....	14
Гетьман і незалежник до скону життя.....	19
Автор першої української Конституції 1710 року.....	22
Визвольні походи.....	29
Відплата Петру I за Полтаву.....	35
Стосунки з Османами.....	41
Звитяги й складнощі еміграції.....	46
Гетьманський син - генерал Франції.....	49
Заповіт Пилипа Орлика.....	55
Незнищенна пам’ять.....	57
Післямова.....	61

Що ще почитати

Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. - Київ, 1994.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. - Київ, 2004.

Пилип Орлик - гетьман і автор першої конституції України.- Мінськ, 2006.

Пилип Орлик. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори. - Київ, 2007.

Різниченко В. Пилип Орлик - гетьман України. - Київ, 1996.

Савчук Ю. Булава під якою стверджено першу Конституцію України // Історія в школах України. - №4. - 2003.

Субтельний О. Мазепинці. - Київ, 1994.

Уляновський В. Пилип Орлик // Володарі гетьманської булави: історичні портрети. - Київ, 1994.

Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663 - 1713). - Київ, 2004.

Шендрик Л., Янович О. Пилип Орлик. - Полтава, 2005.

Книги видавничих проектів

“Про Україну з гонором і гумором”

та “Геноцид українців”

поширюються в книгарнях, книжкових кіосках, супермаркетах,
а також через Українську пошту та Інтернет.

У разі замовлення через Українську пошту

та Інтернет книги надсилаються замовнику

накладною платнею за видавничою ціною

плюс послуги пошти (оплата здійснюється на пошті

в момент отримання замовником бандеролі з книгами).

Замовлення на придбання книг гуртом і вроздріб від книгарень
та приватних осіб приймаються за:

тел.: (04497) 61-350 (цілодобово)

8-067-656-21-49 (цілодобово)

(044) 279-45-09 (в робочі дні з 10.00 до 17.00)

Факс: (044) 279-45-09 (цілодобово)

E-mail: wbrekhunenko@ukr.net

Науково-популярне видання

Тарас Чухліб

**ПИЛИП
ОРЛИК**

Літературний редактор

Юлій Шелест

Художній редактор

Георгій Сергєєв

Коректори

Оксана Шевченко та Наталя Кунець

Комп'ютерна верстка

Ірини Стариковської

Підписано до друку 10.12.2007. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний № 1.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,8. Обл. вид. арк. 2,71.

Видавець: ПП Наталія Брехуненко

Дистрибуція: тел. (04497) 61-350, (044) 279-08-63;

факс (044) 279-45-09; моб. 80676562149; wbrekhunenko@nkr.net

Надруковано в ОП “Житомирська облдрукарня”

10014, Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17.

Зам. 711.